Fyzikálne a chemické vlastnosti neprechodných prvkov a ich zlúčenín

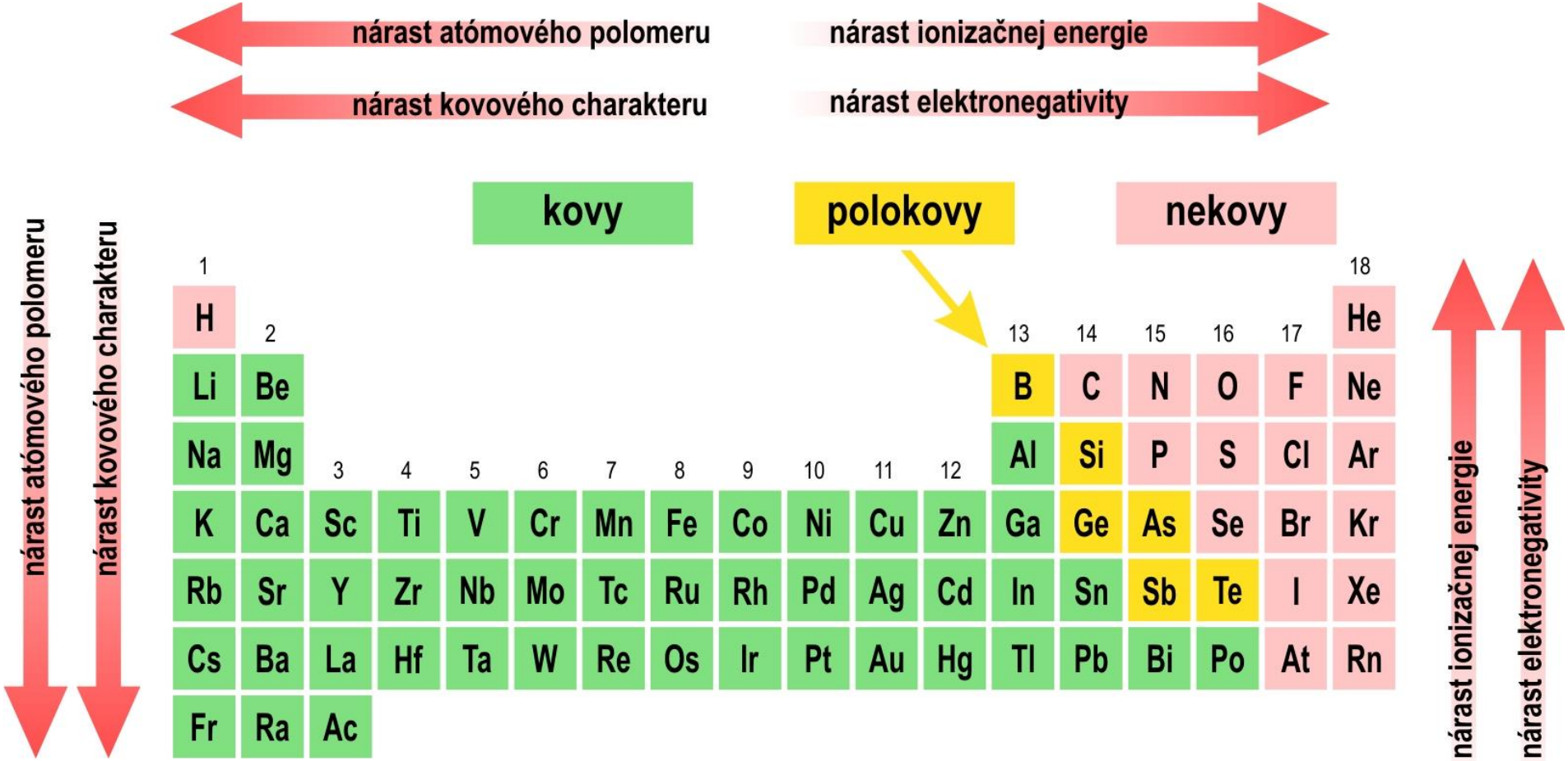

Obr. 1.22 Periodické trendy v atómových a látkových vlastnostiach prvkov.

Rozhodujúce vlastnosti prvkov (typy zlúčenín a ich reakcie) závisia od umiestnenia prvku v periodickej tabuľke.

Odlišnosti: Výnimočné postavenie prvkov 2. periódy. Slabé kovy: Be, Al, Ga, Zn, Sn, Pb, Bi a Po. Trendy v skupinách: jednoznačne – 1. a 2. skupina a 17. a 18. skupina. Menej jednoznačné sú trendy v prípade prvkov 13. až 16. skupiny.

Trendy v skupinách

Prvky v jednotlivých skupinách periodickej tabuľky majú tendenciu mať spoločné charakteristické vlastnosti. Zvyšovanie atómového čísla prvkov v skupine vedie k miernym zmenám týchto vlastností.

Jednoznačné sú trendy v prípade neprechodných prvkov 1. a 2. skupiny (kovy), 17. a 18. skupiny (nekovy).

Menej jednoznačné sú trendy v prípade neprechodných prvkov 13. až 16. skupiny. S rastúcim atómovým číslom prvku sa menia vlastnosti prvkov od nekovových cez polokovové až po kovové.

Trendy v 1. a 2. skupine

So zväčšovaním atóm. čísla prvku v skupine sa pozoruje pokles tep. top. a tep. varu. Zoslabenia kovovej väzby v dôsledku nárastu atóm. polomeru. V prípade prvkov 2. skupiny sú na tvorbu kovovej väzby k dispozícii 2 elektróny a preto sa pozorujú väčšie tep. top. (okolo 1000°C) a varu v porovnaní s alk. kovmi.

Tab. 1.23 Teploty topenia, teploty varu a typy štruktúr prvkov 1. skupiny

Prvok	teplota topenia, t_t / °C	teplota varu, t_v / °C	Typ štruktúry
Li	180,6	1342	kovová
Na	97,8	883	kovová
K	63,7	759	kovová
Rb	39,5	688	kovová
Cs	28,4	671	kovová

Reaktivita - všetky alk. kovy sú veľmi reaktívne. So zväčšovaním at. čísla prvku v skupine sa pozoruje rast reaktivity:

$$2\ M(s) + 2\ H_2O(1) \longrightarrow 2\ MOH(aq) + H_2(g)$$

Li – pokojne. Na – int., vzn. H_2 horí. K, Rb a Cs – reakcia značne int. (explózia).

Prvky 2. skupiny (Be, Mg, Ca, Sr a Ba) sú menej reaktívne ako prvky 1. skupiny. Napr. Be s vodou nereaguje. Mg reaguje pomaly s vodnou parou a Ca, Sr a Ba sú dostatočne reaktívne a reag. už so stud. vodou:

$$Ba(s) + 2\ H_2O(l) \longrightarrow Ba(OH)_2(aq) + H_2(g)$$

Prvky 1. skupiny reagujú s kyslíkom za vzniku troch typov tuhých iónových produktov – **oxidov**, **peroxidov** a **superoxidov**

$$4\ Li(s) + O_2(g) \longrightarrow 2\ Li_2O(s) \text{ (teplota topenia } Li_2O > 1700\ °C)$$

$$2\ Na(s) + O_2(g) \longrightarrow Na_2O_2(g) \quad \text{(teplota topenia } Na_2O_2 \text{ je } 675\ °C)$$

$$K(s) + O_2(g) \longrightarrow KO_2(s) \text{ (teplota topenia } KO_2 \text{ je } 430\ °C)$$

Podobne na superoxidy MO_2 reagujú aj Rb a Cs. Veľké katióny K^+, Rb^+ a Cs^+ uprednostňujú vznik zlúčenín s väčšími aniónmi O_2^- a O_2^{2-}. Stabilita iónovej štruktúry je najväčšia, ak majú katióny a anióny podobnú veľkosť.

Tab. 1.24 Kyslíkaté zlúčeniny prvkov 1. a 2. skupiny. Vyznačené zlúčeniny sú hlavnými produktmi priamej reakcie kovu s kyslíkom.

	1. skupina					2. skupina				
	Li	Na	K	Rb	Cs	Be	Mg	Ca	Sr	Ba
oxidy	Li_2O	Na_2O	K_2O	Rb_2O	Cs_2O	BeO	MgO	CaO	SrO	BaO
peroxidy	Li_2O_2	Na_2O_2	K_2O_2	Rb_2O_2	Cs_2O_2			CaO_2	SrO_2	BaO_2
superoxidy		NaO_2	KO_2	RbO_2	CsO_2					

Prvky 2. skupiny reagujú s kyslíkom za tvorby iónových oxidov MO (Be a Mg reaguje s kyslíkom len pri zvýšených teplotách):

$$2\ M(s) + O_2(g) \longrightarrow 2\ MO(s) \qquad M = Be, Mg, Ca, Sr \text{ a } Ba$$

Pri vysokých tlakoch kyslíka ťažšie prvky tvoria iónové peroxidy

$$M(s) + O_2(g) \longrightarrow MO_2(s) \qquad M = Ca, Sr \text{ a } Ba$$

Príklad 1.58 Vlastnosti slabých kovov

Uveďte štyri kovové prvky, ktoré sa tvorbou komplexných hydroxido- alebo oxoaniónov podobajú na polokovy a nekovy. Uveďte zloženie príslušných aniónov.

Odpoveď:

Sú to kovy nachádzajúce sa vľavo od uhlopriečky B–Si–As–Te (obr. 1.22), napr. Be, Al, Zn, Bi, ktoré tvoria anióny $[Be(OH)_4]^{2-}$, $[Al(OH)_4]^{-}$, $[Zn(OH)_4]^{2-}$ a $[Bi(OH)_6]^{-}$.

Príklad 1.69 Kovový charakter *p* prvkov

Ktorý prvok z nasledujúcich dvojíc má väčší kovový charakter:
a) Sn alebo P, b) Al alebo Sb, c) Ga alebo Tl?

Odpoveď:

a) Sn je kov, P je nekov, b) Al je kov, Sb je polokov, c) Tl má väčší kovový charakter, lebo Ga a Tl sú kovy 13. skupiny a kovový charakter rastie v skupine smerom dole (obr. 1.22).

Príklad 1.6 Reakcie prvkov 1. a 2. skupiny

Napíšte v stavovom tvare rovnicu chemickej reakcie:
a) kovového Cs s $Cl_2(g)$, b) kovového Cs s $H_2(g)$, c) kovového Ca s $O_2(g)$, d) kovového Ca s $H_2O(l)$. V prípade uvedených reakcií uveďte redukovadlo.

Odpoveď:

a) a b) Cs je alkalický kov. Predpokladáme, že jeho chémii bude dominovať tvorba katiónov Cs^+. Navyše, Cs sa nachádza v dolnej časti periodickej tabuľky, čo svedčí o tom, že patrí k najreaktívnejším kovom a teda bude reagovať s Cl_2 aj H_2.

Reakcia Cs s Cl_2 resp. H_2 je jednoduchou syntézou dvoch prvkov, kovového a nekovového, za tvorby iónovej zlúčeniny CsCl resp. CsH:

$$2\ Cs(s) + Cl_2(g) \rightarrow 2\ CsCl(s)$$

$$2\ Cs(s) + H_2(g) \rightarrow 2\ CsH(s)$$

c) Ca reaguje s plynným O_2 už pri laboratórnej teplote za tvorby CaO:

$$2\ Ca(s) + O_2(g) \rightarrow 2\ CaO(s)$$

d) Ca reaguje už so studenou vodou za tvorby plynného vodíka

$$Ca(s) + 2\ H_2O(l) \rightarrow Ca(OH)_2(aq, s) + H_2(g)$$

V prípade uvedených reakcií je redukovadlom vždy kov (Cs alebo Ca).

Diagonálna podobnosť

Veľa chemických vlastností prvkov zo začiatku 2. periódy (Li, Be a B) sa viac podobá vlastnostiam prvkov na diagonále vpravo v 3. perióde (Mg, Al a Si) než prvkom vlastnej skupiny

Diagonálna podobnosť prvkov vyplýva z podobnosti nábojovej hustoty príslušných katiónov prvkov. Napr. nábojová hustota Li^+ je viac podobná nábojovej hustote Mg^{2+} v porovnaní s ostatnými katiónmi alkalických kovov

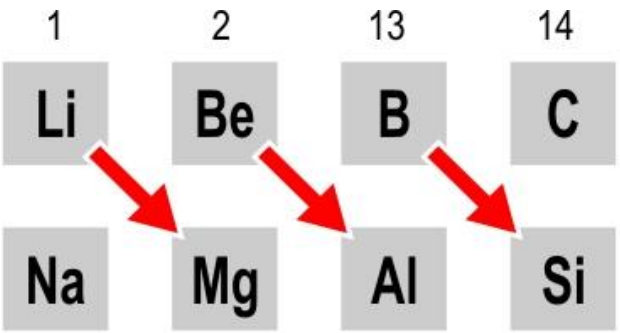

Obr. 1.23 Diagonálna podobnosť prvkov 2. a 3. periódy.

Tab. 1.25 Nábojová hustota katiónov alkalických kovov a kovov alkalických zemín.

katión 1. skupiny	nábojová hustota, (C mm^{-3})	katión 2. skupiny	nábojová hustota, (C mm^{-3})
Li^+	98*	–	–
Na^+	24	Mg^{2+}	120
K^+	11	Ca^{2+}	52
Rb^+	8	Sr^{2+}	33
Cs^+	6	Ba^{2+}	23

* za predpokladu tetraédrickej štruktúry

Trendy v 17. skupine

Vlastnosti prvkov 17. skupiny periodickej tabuľky prvkov sú typické pre nekovy. So zväčšovaním atómového čísla halogénu X sa pozoruje rast teploty topenia a varu. Tento rast je spôsobený rastom disperzných síl medzi molekulami X_2, ktoré sú dôsledkom rastu celkového počtu elektrónov.

Tab. 1.26 Teploty topenia, teploty varu a typy štruktúr halogénov X_2.

Molekula	teplota topenia, t_t / °C	teplota varu, t_v / °C	typ štruktúry
F_2	– 219,7	– 188,1	molekulová
Cl_2	– 101,5	– 34,0	molekulová
Br_2	– 7,2	58,8	molekulová
I_2	113,7	184,4	molekulová

Reaktivita halogénov X_2 klesá so zvyšovaním atómového čísla prvku X – reakcie halogénov s vodou a vodíkom (príklad 1.66 a 1.67). Tento trend reaktivity halogénov je opačný v porovnaní s alkalickými kovmi.

Príklad 1.66 Reakcie halogénov s vodíkom

Porovnajte reaktivitu halogénov na reakciách s vodíkom. Napíšte rovnice v stavovom tvare. Uveďte oxidovadlo.

Odpoveď:

Halogény reagujú s vodíkom podľa nasledujúcej reakcie:

$$X_2(g) + H_2(g) \longrightarrow 2\ HX(g)$$

F_2 – reakcia s H_2 prebieha explozívne. Cl_2 – reakcia s H_2 je intenzívna, ale potrebuje katalýzu pomocou svetla. Br_2 – reakcia s H_2 je pomalá. V prípade I_2 (teplé pary jódu) – reakcia s H_2 vedie k rovnovážnej zmesi HI, H_2 a I_2.

$$I_2(g) + H_2(g) \rightleftarrows 2\ HI(g)$$

V prípade reakcií halogénov X_2 s vodíkom H_2 je oxidovadlom halogén.

Trendy v 15. skupine

Vlastnosti prvkov 15. skupiny periodickej tabuľky prvkov sa menia od nekovových cez polokovové až po kovové. V tejto skupine sa nepozoruje trend závislosti teplôt topenia a varu od atómového čísla. Dusík N_2 a fosfor P sú nekovy. Arzén a antimón sú polokovy a bizmut je kov.

Tab. 1.27 Tepl. top., tepl. varu a typy štruktúr prvkov a jednnod. látok 15. skupiny.

Prvok, jednoduchá látka	teplota topenia, t_t / °C	teplota varu, t_v / °C	Typ štruktúry
N_2	– 210,0	– 195,8	molekulová
P_4	44,2	280,5	molekulová
As	816	616 (sublimácia)	kovalentná sieť
Sb	630,6	1587	kovalentná sieť
Bi	271,4	1564	kovová

V skupine sa nepozoruje trend závislosti reaktivity od atóm. čísla. N_2 je nereaktívny plyn, zatiaľ čo biely fosfor P_4 je extrémne reaktívny. Ostatné prvky 15. skupiny sú opäť nereaktívne.

Trendy vo fyzikálnych vlastnostiach a v chemickej reaktivite prvkov a jedn. látok sa pozorujú len v tých skupinách, ktoré majú rovnaký typ väzby a štruktúry.

Efekt inertného elektrónového páru

Efekt inertného elektrónového páru vyjadruje tendenciu Tl, In, Pb, Sn, Bi a Sb k tvorbe zlúčenín obsahujúcich prvky v oxidačnom stave Tl^{I}, In^{I}, Pb^{II}, Sn^{II}, Bi^{III} a Sb^{III} (o dve jednotky menšom, než ako je jeho maximálny oxid. stav vyplývajúci z čísla skupiny).

Efekt inertného elektrónového páru sa výraznejšie prejavuje v prvých troch skupinách *p* prvkov (v 13. až 15. skupine) a v ďalších skupinách už jeho význam výrazne klesá.

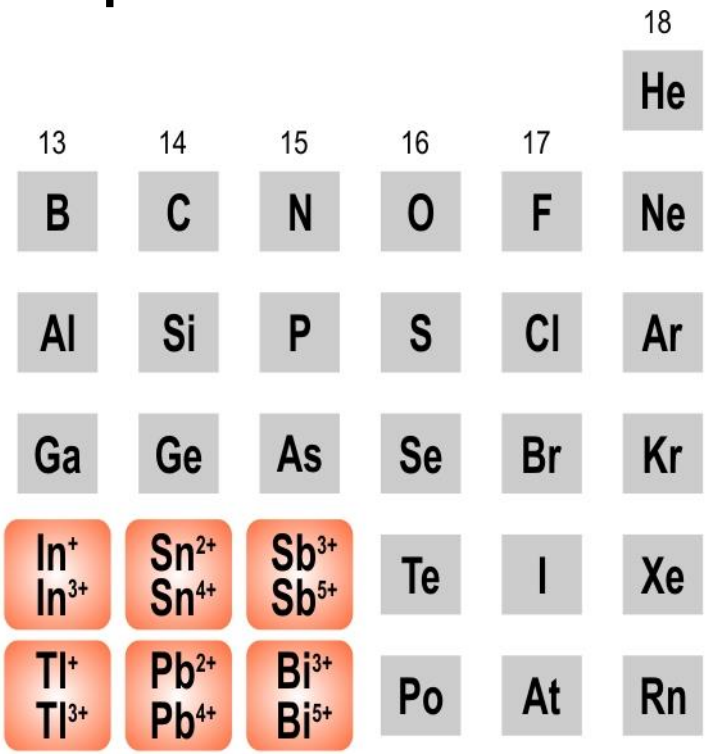

Obr. 1.24 Typické katióny tvorené ťažkými *p* prvkami 13. až 15. skupiny.

Príklad 1.72 Oxidačné stavy prvkov 14. skupiny

Vyjadrite znamienkami nerovnosti stálosť oxidačných stavov Ge^{II}, Sn^{II}, Pb^{II} a Ge^{IV}, Sn^{IV}, Pb^{IV}.

Odpoveď:

$Ge^{II} < Sn^{II} < Pb^{II}$, $Ge^{IV} > Sn^{IV} > Pb^{IV}$.

Príklad 1.19 Oxidačné stavy prvkov 13. skupiny

Vyjadrite znamienkami nerovnosti stálosť oxidačných stavov Al^{I}, Ga^{I}, In^{I}, Tl^{I} a Al^{III}, Ga^{III}, In^{III}, Tl^{III}.

Odpoveď:

$Al^{I} < Ga^{I} < In^{I} < Tl^{I}$, $Al^{III} > Ga^{III} > In^{III} > Tl^{III}$.

Trendy v 2. perióde

Tab. 1.28 Teploty topenia a typy štruktúr prvkov a jedn. látok 2. periódy

Prvok, jednoduchá látka	Li	Be	B	C	N_2	O_2	F_2	Ne
teplota topenia, t_t / °C	181	1287	2077	3825 subl.	–210	–219	–220	–249
typ štruktúry	kovová	kovová	koval. sieť	koval. sieť	molek.	molek.	molek.	molek.

Li, Be, B a C – rýchly nárast hodnôt t. t., po ktorom nasleduje ich náhly pokles pre N_2, O_2, F_2 a Ne ⇒ podstatná zmena v type väzby. Atóm Li má slabú kovovú väzbu, z ktorej vyplýva nízka t. t. a vysoká chem. reaktivita. Atóm Be má silnejšiu kovovú väzbu ako aj podstatne väčšiu t. t. B sa zaraďuje medzi polokovy s kovalentnou atóm. štruktúrou ⇒ vysoká t. t. Podobne aj C je prvok s vysokou t. t. Grafit, sublimuje pri teplotách nad 3900°C.

N, O a F – medzi susednými molekulami pôsobia len slabé disperzné sily ⇒ veľmi nízke t. t. Nekovy 2. periódy uprednostňujú tvorbu násobných väzieb a to N_2 – trojitej a O_2 – dvojitej väzby. Neón – je jednoat. plyn.

Trendy v 3. perióde

Tab. 1.29 Teploty topenia a typy štruktúr prvkov a jedn. látok 3. periódy.

Prvok, jednoduchá látka	Na	Mg	Al	Si	P_4	S_8	Cl_2	Ar
teplota topenia, t_t / °C	98	650	660	1414	44	115	–102	–189
typ štruktúry	kovová	kovová	kovová	koval. sieť	molek.	molek.	molek.	molek.

Podobne ako prvky 2. periódy vykazujú aj prvky 3. periódy od Na po Si rýchly nárast hodnôt t. t., po ktorom nasleduje ich náhly pokles. Hodnoty t. t. v prípade kovov (Na, Mg a Al) a polokovov (Si) sú však podstatne menšie v porovnaní s prvkami 2. periódy (Li, Be, B a C). V štruktúrach Na, Mg a Al sú atómy viazané kovovou väzbou. Kremík – jeho štruktúra sa skladá z kovalentnej siete.

Atómy nekovov 3. periódy, na rozdiel od nekovov 2. periódy, sa neviažu násob. koval. väzbami v ich bežnej forme. Napr. jedna z alotrop. modifikácii P je biely fosfor P_4, obs. jedn. koval. väzby. S obsahuje kruhy *cyklo*-S_8, v ktorých sú atómy S viazané jedn. koval. väzbami. Chlór –tvorí molekuly Cl_2, v ktorých sú atómy viazané jedn. väzbami. Medzi týmito malými molekulami sú len slabé disperzné sily $\Rightarrow$ nízka t. t. Ar – je jednoatómový $\Rightarrow$ má najnižšiu t. t. z prvkov 3. periódy.

Fluoridy prvkov 2. a 3. periódy

Pre prvky 2. periódy platí: Väzbovosť je určená počtom elektrónov na valenčnej vrstve a oktetovým pravidlom.

Pre prvky 3. a vyšších periód ($Z \geq 14$) platí: Väzbovosť akéhokoľvek prvku môže byť väčšia, než ako to dovoľuje oktetové pravidlo.

Uvažujeme fluoridy EF_n, v ktorých sa atóm E nachádza v max. oxidačnom stave. Typ väzby - s rastúcim at. číslom prvku sa typ väzby mení od iónovej ku kovalentnej. Oblasť tvorby kovalentných sietí tvorí rozhranie medzi týmito väzb. kategóriami. Tep. top. ión. zlúčenín (LiF, NaF a MgF_2), resp. zlúčenín s kovalentnou sieťou (BeF_2 a AlF_3) sú vysoké. Tep. top. pre malé molekuly s koval. väzbami (CF_4, NF_3, OF_2, SiF_4, PF_5, SF_6 a ClF_5) sú veľmi nízke (medzimol. sily, ako sú disperzné a dipól-dipólové interakcie, sú slabšie).

Tab. 1.30 Vzorce, typy štruktúr a skup. stav (pri izb. teplote) fluoridov 2. a 3. periódy.

Zlúčenina	LiF	BeF_2	BF_3	CF_4	NF_3	OF_2	–
Typ štruktúry (skupenstvo)	iónová (tuhé)	koval. sieť (tuhé)	molek. (plyn)	molek. (plyn)	molek. (plyn)	molek. (plyn)	

Zlúčenina	NaF	MgF_2	AlF_3	SiF_4	PF_5	SF_6	ClF_5
Typ štruktúru (skupenstvo)	iónová (tuhé)	iónová (tuhé)	koval. sieť (tuhé)	molek. (plyn)	molek. (plyn)	molek. (plyn)	molek. (plyn)

Príklad 1.76 Typy fluoridov

Napíšte vzorce fluoridov EF_n neprechodných prvkov 4. periódy v maximálnom oxidačnom stave prvku E. Navrhnite typ väzby pre každú zlúčeninu.

Odpoveď:

KF, CaF_2, GaF_3, GeF_4, AsF_5, SeF_6, BrF_5, KrF_2. Väzby v KF a CaF_2 sú iónové, zatiaľ čo väzby v ostatných fluoridoch sú kovalentné.

Príklad 1.77 Typy fluoridov

Zlúčenina EF_3 má teplotu varu –102 °C. Ide o molekulovú alebo iónovú zlúčeninu? Prvok E je pravdepodobnejšie Al alebo P?

Odpoveď:

Zlúčenina EF_3 je molekulová a prchavá, preto sa jedná sa o PF_3.

Oxidy prvkov 2. a 3. periódy

Oxidy E_nO_m tvoria všetky neprechodné prvky (okrem vzácnych plynov). Vzorce korešpondujú s max. oxidačným číslom prvku E. Výnimkou je OF_2.

Štruktúry s ión. väzbou od štruktúr s kovalentnou väzbou oddeľuje diagonálna oblasť zlúčenín, ktorých štruktúra pozostáva z kovalentnej siete.

Tab. 1.31 Vzorce, typy štruktúr a skup. stav (pri izb. teplote) oxidov 2. a 3. periódy.

Zlúčenina	Li_2O	BeO	B_2O_3	CO_2	N_2O_5	–	OF_2
Typ štruktúry (skupenstvo)	iónová (tuhé)	iónová (tuhé)	koval. sieť (tuhé)	molek. (plyn)	molek. (plyn)		molek. (plyn)

Zlúčenina	Na_2O	MgO	Al_2O_3	SiO_2	P_4O_{10}	SO_3	Cl_2O_7
Typ štruktúry (skupenstvo)	iónová (tuhé)	iónová (tuhé)	iónová (tuhé)	koval. sieť (tuhé)	molek. (tuhé)	molek. (kvap.)	molek. (kvap.)

Kyslík reaguje skoro so všetkými prvkami, preto môžeme porovnať vlastnosti oxidov 3. periódy, lebo táto perióda obsahuje kovy, polokovy a nekovy.

Tab. 1.32 Teploty topenia a varu oxidov 3. periódy.

Oxid	Na_2O	MgO	Al_2O_3	SiO_2	P_4O_{10}	SO_3	Cl_2O_7
Teplota topenia, t_t / °C	1134	2825	2054	1710	562	16,8	–91,5
Teplota varu, t_v / °C	1950 rozklad	3600	2977	2950	605	44,5	82

Stabilita kovalentných oxidov

S rastom at. čísla prvku E v perióde klesá stabilita molekulových oxidov ⇒ hodnoty $\Delta_f G°$. Oxidy N_2O_5, Cl_2O_7 a OF_2 sú veľmi silné oxidačné činidlá. Cl_2O_7 sa explozívne rozkladá (hodnota $\Delta_f G°$ nie je určená presne), zatiaľ čo N_2O_5 je stabilný len pri teplotách nižších, ako je izbová teplota. Takéto správanie pre uvedené oxidy sa očakáva, pretože hodnoty $\Delta_f G°$ pre všetky tieto oxidy sú kladné.

Tab. 1.33 Hodnoty $\Delta_f G°$ kovalentných oxidov 2. a 3. periódy.

Zlúčenina	$B_2O_3(s)$	$CO_2(g)$	$N_2O_5(s)$	–	$OF_2(g)$
$\Delta_f G°$ / kJ mol^{-1}	–1193	–394	114	–	42

Zlúčenina		$SiO_2(s)$	$P_4O_{10}(s)$	$(SO_3)_3(s)$	$Cl_2O_7(l)$
$\Delta_f G°$ / kJ mol^{-1}		–857	–2698	–374	> 270

Príklad 1.78 Typy oxidov

Rozhodnite, či nasledujúce oxidy sú iónové alebo molekulové: SO_2, MgO, Li_2O, P_4O_{10}, Y_2O_3, N_2O a XeO_3. Vysvetlite dôvody výberu.

Odpoveď:

Iónové oxidy sa tvoria medzi kovom (Mg, Li a Y) a kyslíkom. Molekulové oxidy sa tvoria medzi nekovom (S, P, N a Xe) a kyslíkom, tj. iónové sú MgO, Li_2O, Y_2O_3, molekulové sú SO_2, P_4O_{10}, N_2O, XeO_3.

Acidobázické vlastnosti oxidov

Väčšina <u>oxidov kovov sú zásady</u> – reagujú s vodou (zásadotvorné):

oxid kovu + voda ⟶ hydroxid kovu

$$Na_2O(s) + H_2O(l) \longrightarrow 2\ NaOH(aq)$$

$$CaO(s) + H_2O(l) \longrightarrow Ca(OH)_2(aq)$$

Podobne aj <u>reakcie oxidov kovov s kyselinami</u>:

oxid kovu + kyselina ⟶ soľ + voda

$$NiO(s) + 2\ HNO_3(aq) \longrightarrow Ni(NO_3)_2(aq) + H_2O(l)$$

Tab. 1.34 Acidobázické vlastností oxidov neprechodných prvkov.

rastie kyslý charakter →

rastie zásaditý charakter ↓

1	2	13	14	15	16	17
Li_2O	BeO	B_2O_3	CO_2	N_2O_5		OF_2
Na_2O	MgO	Al_2O_3	SiO_2	P_4O_{10}	SO_3	Cl_2O_7
K_2O	CaO	Ga_2O_3	GeO_2	As_2O_5	SeO_3	Br_2O_7
Rb_2O	SrO	In_2O_3	SnO_2	Sb_2O_5	TeO_3	I_2O_7
Cs_2O	BaO	Tl_2O_3	PbO_2	Bi_2O_5	PoO_3	At_2O_7

Zásadité oxidy sú označené bielo, amfotérne oxidy svetlošedo a kyslé oxidy tmavošedo.

Väčšina <u>oxidov nekovov má kyslé vlastnosti</u> – reagujú s vodou (kyselinotvorné):

oxid nekovu + voda $\longrightarrow$ kyselina

$$CO_2(g) + H_2O(l) \rightleftharpoons H_2CO_3(aq)$$

$$P_4O_{10}(s) + 6\ H_2O(l) \longrightarrow 4\ H_3PO_4(aq)$$

1	2	13	14	15	16	17
Li_2O	BeO	B_2O_3	CO_2	N_2O_5		OF_2
Na_2O	MgO	Al_2O_3	SiO_2	P_4O_{10}	SO_3	Cl_2O_7
K_2O	CaO	Ga_2O_3	GeO_2	As_2O_5	SeO_3	Br_2O_7
Rb_2O	SrO	In_2O_3	SnO_2	Sb_2O_5	TeO_3	I_2O_7
Cs_2O	BaO	Tl_2O_3	PbO_2	Bi_2O_5	PoO_3	At_2O_7

Podobne aj <u>reakcie oxidov nekovov so zásadami:</u>

oxid nekovu + zásada $\longrightarrow$ soľ + voda

$$CO_2(g) + 2\ NaOH(aq) \longrightarrow Na_2CO_3(aq) + H_2O(l)$$

Nie všetky oxidy reag. s vodou, <u>niektoré sú nerozpustné</u> – reakcie s kyselinami:

$$MgO(s) + 2\ HCl(aq) \longrightarrow MgCl_2(aq) + H_2O(l)$$

$$SiO_2(s) + 2\ NaOH(l) \xrightarrow{\Delta T} Na_2SiO_3(l) + H_2O(g)$$

Al je „hraničný“, alebo <u>slabý kov</u>. Tieto kovy (inými príkladmi sú Be, Zn a Sn) <u>majú chem. vlastnosti kovov aj nekovov</u> – reagujú aj s kyselinami aj zásadami:

$$Al_2O_3(s) + 6\ H_3O^+(aq) \longrightarrow 2\ Al^{3+}(aq) + 9\ H_2O(l)$$

$$Al_2O_3(s) + 2\ OH^-(aq) + 3\ H_2O(l) \longrightarrow 2\ [Al(OH)_4]^-(aq)$$

Príklad 1.85 Acidobázické vlastnosti oxidov

Klasifikujte nasledujúce oxidy ako kyslé, zásadité alebo amfotérne:
a) Rb_2O, b) BeO, c) As_2O_5.

Odpoveď:

a) Pretože Rb je alkalický kov, môžeme očakávať, že Rb_2O bude zásaditý oxid:
$Rb_2O(s) + H_2O(l) \longrightarrow 2\ RbOH(aq)$

b) Be je prvý prvok 2. skupiny a preto môžeme očakávať, že sa bude odlišovať od ostatných prvkov skupiny. Navyše, Be a Al vykazujú diagonálnu podobnosť, preto sa budú podobať aj ich oxidy BeO a Al_2O_3. BeO je teda amfotérny (tab. 1.34), čo môžeme vyjadriť jeho reakciami s kyselinami, ako aj zásadami:
$BeO(s) + 2\ H_3O^+(aq) + H_2O(l) \longrightarrow [Be(H_2O)_4]^{2+}(aq)$
$BeO(s) + 2\ OH^-(aq) + H_2O(l) \longrightarrow [Be(OH)_4]^{2-}(aq)$

c) Pretože As je polokov, môžeme očakávať, že As_2O_5 bude kyslý oxid. Tento predpoklad je správny, ako to vyplýva aj z tvorby kyseliny trihydrogenarzeničnej H_3AsO_4 pri reakcii s vodou:
$As_2O_5(s) + 3\ H_2O(l) \longrightarrow 2\ H_3AsO_4(aq)$

Hydridy prvkov 2. a 3. periódy

So zvyšovaním atóm. čísla prvku v perióde sa mení štruktúra hydridov z iónovej cez kovalentnú sieť až na molekulovú štruktúru.

Tab. 1.35 Typy štruktúr a skupenský stav (pri izbovej teplote) hydridov 2. a 3. periódy.

Zlúčenina	LiH	$(BeH_2)_x$	B_2H_6	CH_4	NH_3	H_2O	HF
Typ štruktúry Skupenstvo	iónová (s)	koval. sieť (s)	molek. (g)	molek. (g)	molek. (g)	molek. (l)	molek. (l)

Zlúčenina	NaH	MgH_2	$(AlH_3)_x$	SiH_4	PH_3	H_2S	HCl
Typ štruktúry Skupenstvo	iónová (s)	iónová (s)	koval. sieť (s)	molek. (g)	molek. (g)	molek. (g)	molek. (g)

Iónové hydridy tvoria všetky *s*-prvky okrem Be. Obsahujú anión H^-. Sú to biele tuhé látky s vysokými teplotami topenia, ktoré sa svojou kryštálovou štruktúrou podobajú na zodpovedajúce halogenidy.

Iónové hydridy ochotne reagujú s vodou: $H^-(aq) + H_2O(l) \longrightarrow H_2(g) + OH^-(aq)$

Polymérne kovalentné hydridy - $(BeH_2)_x$ a $(AlH_3)_x$ sú na vzduchu stabilné, ale reagujú s vodou.

Molekulové hydridy tvoria nekovy a pozostávajú z diskrétnych molekulových jednotiek. Hydridy B_2H_6, CH_4, NH_3, H_2O, HF, SiH_4, PH_3, H_2S a HCl majú veľmi nízké t. varu (sú to pyny). Voda a HF (teplota varu 20°C) sú pri izbovej teplote kvapaliny v dôsledku silných medzimol. vodíkových väzieb.

Reakcie hydridov s kyslíkom

Pre molekulové hydridy sa v perióde zľava doprava znižuje ich reaktivita ku kyslíku. Napr. B_2H_6 spontánne horí: $B_2H_6(g) + 3\ O_2(g) \longrightarrow B_2O_3(s) + 3\ H_2O(l)$

Podobne aj SiH_4 spontánne horí na vzduchu, zatiaľ čo PH_3, často horí v dôsledku prítomnosti nečistôt. CH_4, NH_3 a H_2S potrebujú zdroj na zapálenie, aby mohli začať horieť. Ochota k reakcii horenia kovalentných hydridov súvisí s hodnotami štandardných tvorných Gibbsovych energií $\Delta_f G°$. Tri najreaktívnejšie hydridy B_2H_6, SiH_4 a PH_3 sú aj termodynamicky najmenej stabilné.

Tab. 1.36 Hodnoty $\Delta_f G°$ kovalentných hydridov 2. a 3. Periódy.

Zlúčenina	$B_2H_6(g)$	$CH_4(g)$	$NH_3(g)$	$H_2O(l)$	HF(g)
$\Delta_f G°$ / kJ mol^{-1}	87	–51	–16	–237	–273

Zlúčenina		$SiH_4(g)$	$PH_3(g)$	$H_2S(g)$	HCl(g)
$\Delta_f G°$ / kJ mol^{-1}		57	13	–33	–95

Acidobázické vlastnosti hydridov

Molekulové hydridy vykazujú na rozdiel od oxidov rozličné acidobázické správanie. Prvky s nízkou elektronegativitou tvoria neutrálne hydridy (napr. CH_4).

Tab. 1.37 Acidobázické vlastnosti hydridov 2. a 3. periódy.

Zlúčenina	B_2H_6	CH_4	NH_3	H_2O	HF
Acidobázické správanie	neutrálny	neutrálny	slabo zásaditý	neutrálny	slabo kyslý

Zlúčenina	$(AlH_3)_x$	SiH_4	PH_3	H_2S	HCl
Acidobázické správanie	reaguje	neutrálny	neutrálny	slabo kyslý	silno kyslý

Amoniak je jediný zásaditý hydrid:

$$NH_3(aq) + H_2O(l) \rightleftharpoons NH_4^+(aq) + OH^-(aq)$$

zatiaľ čo HCl je veľmi kyslý: $HCl(g) + H_2O(l) \rightarrow H_3O^+(aq) + Cl^-(aq)$

HF je menej kyslý: $HF(aq) + H_2O(l) \rightleftharpoons H_3O^+(aq) + F^-(aq)$

H_2S je veľmi slabo kyslý: $H_2S(aq) + H_2O(l) \rightleftharpoons H_3O^+(aq) + HS^-(aq)$

Príklad 1.32 Hydridy prvkov

Napíšte vzorce pre hydridy neprechodných prvkov 4. periódy. Na základe hodnôt teploty topenia navrhnite typ väzby pre každú zlúčeninu.

Odpoveď:

KH (t_t = 619 °C), CaH_2 (t_t = 1000 °C), GaH_3 (t_t = –15 °C), GeH_4 (t_t = –165 °C), AsH_3 (t_t = –116 °C), H_2Se (t_t = –66 °C), HBr (t_t = –87 °C). Väzby v KH a CaH_2 sú iónové, zatiaľ čo väzby v GeH_4, AsH_3, H_2Se, HBr sú kovalentné. Teplota topenia GaH_3 je príliš nízka pre iónovú zlúčeninu, avšak nie dostatočne nízka pre kovalentnú zlúčeninu v tejto perióde. V skutočnosti GaH_3 je dimérna molekula Ga_2H_6 (analóg diboránu). Preto táto dimérna zlúčenina má o niečo vyššiu teplotu topenia.0

Príklad 1.140

Uveďte po jednom príklade kovalentných hydridov 2. a 3. periódy:
a) hydrid s kyslými vlastnosťami, b) hydrid so slabo kyslými vlastnosťami, c) hydrid so zásaditými vlastnosťami, d) hydrid s neutrálnymi vlastnosťami.
Napíšte rovnice chemických reakcií týchto hydridov s vodou.

Odpoveď:

a) $HCl(g) + H_2O(l) \longrightarrow H_3O^+(aq) + Cl^-(aq)$

b) $H_2S(g) + H_2O(l) \rightleftarrows H_3O^+(aq) + HS^-(aq)$

c) $NH_3(aq) + H_2O(l) \rightleftarrows NH_4^+(aq) + OH^-(aq)$

d) $CH_4(g) + H_2O(l) \rightarrow$ nereaguje

Rozdiely vo vlastnostiach prvkov 2. periódy v porovnaní s prvkami ostatných periód

Vlastnosti prvkov 2. periódy sa podstatne líšia od vlastností ťažších prvkov tej istej skupiny. Atómy prvkov 2. periódy majú najmä malé rozmery a vysoké hodnoty elektronegativity. Napr. N má elektronegativitu 3,0, zatiaľ čo elektronegativity ostatných prvkov skupiny (P, As, Sb a Bi) sa pohybujú v oblasti od 2,1 do 1,9.

Malé rozmery a veľké hodnoty elektronegativity atómov prvkov 2. periódy tak zvýrazňujú ich nekovový charakter.

Preto napr. BeO je amfotérny, kým ostatné oxidy prvkov 2. skupiny sú zásadité. Bór sa odlišuje od ostatných kovových prvkov 13. skupiny tým, že tvorí najmä molekulové zlúčeniny. Napríklad BF_3 je plynný molekulový halogenid, ale AlF_3 je typická polymérna tuhá látka s vysokou t. topenia.

Je potrebné tiež pripomenúť, že HF je v porovnaní s HCl, HBr a HI len slabou halogenovodíkovou kyselinou.

Prvky 2. periódy majú k dispozícii len *s*- a *p*-orbitály ⇒ sú najviac štvorväzbové. Navyše, atómy prvkov 2. periódy majú malé rozmery (priestorové dôvody). Naproti tomu, väčšie atómy prvkov 3. periódy sa môžu viazať viac ako štyrmi väzbami i vďaka tomu, že majú k dispozícii aj voľné *d*-orbitály. Preto dusík tvorí len NCl_3, ale fosfor tvorí okrem PCl_3 aj PCl_5.

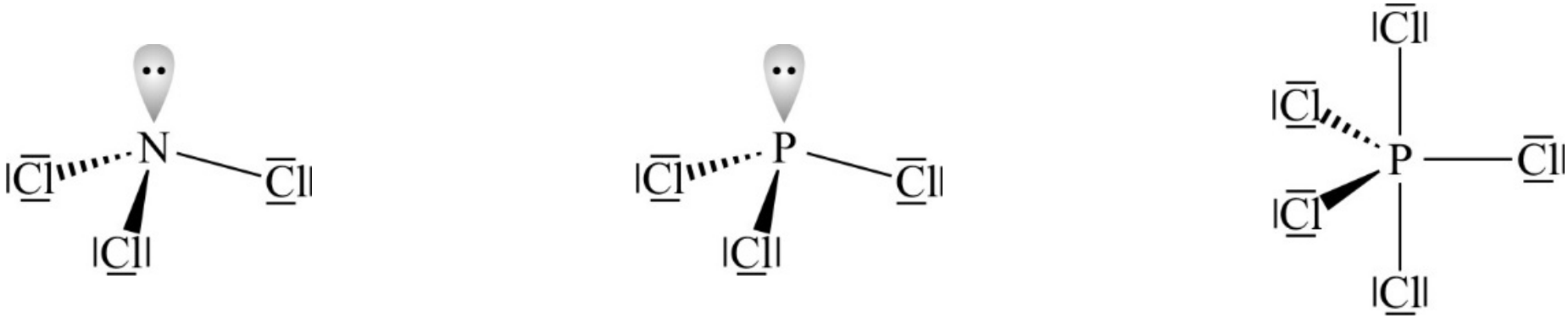

Obr. 1.27 Elektrónové štruktúrne vzorce NCl_3, PCl_3 a PCl_5

Ďalším dôsledkom malého rozmeru atómov C, N a O je ich schopnosť tvoriť násobné π-väzby za použitia 2*p*-orbitálov. Naproti tomu, 3*p*-orbitály atómov Si, P a S sú viac difúzne a väčšie väzbové vzdialenosti pre uvedené väčšie atómy spôsobujú len slabé π-prekrytie. V dôsledku slabého prekryvu *p*-orbitálov sú π-väzby v prípade prvkov 3. a vyšších periód len vzácne. Napr. zlúčeniny obsahujúce násobné väzby C=C a C≡C sú bežné, avšak zlúčeniny obsahujúce násobné väzby Si=Si a Si ≡ Si sú veľmi zriedkavé a boli pripravené len nedávno.

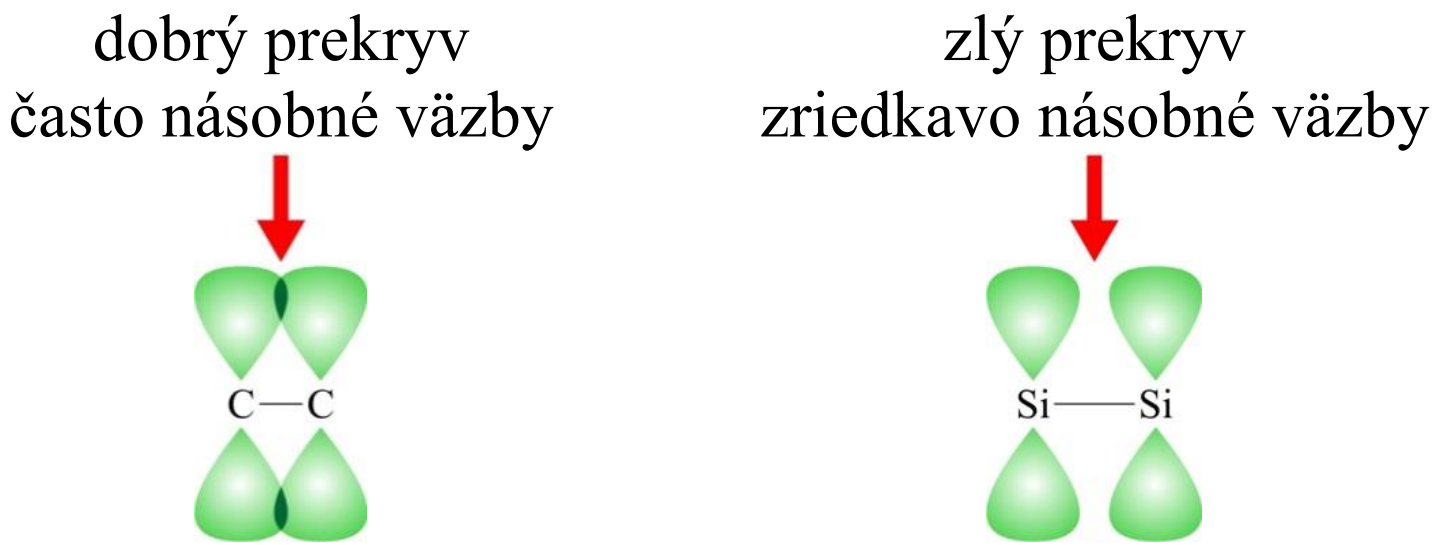

Obr. 1.28 Porovnanie prekrytia *p* orbitálov atómov uhlíka a atómov kremíka.

V molekule N_2 je trojitá väzba, na rozdiel od bieleho fosforu, ktorý sa v tetraédrickej molekule P_4 viaže len prostredníctvom jednoduchých väzieb. Každý atóm P sa radšej viaže tromi jednoduchými väzbami ako jednou trojitou väzbou. Podobne aj O_2 obsahuje dvojité väzby O=O, zatiaľ čo kruhy *cyklo*-S_8 obsahujú radšej atómy síry viazané dvomi jednoduchými väzbami ako jednou dvojitou väzbou.

15. skupina | 16. skupina

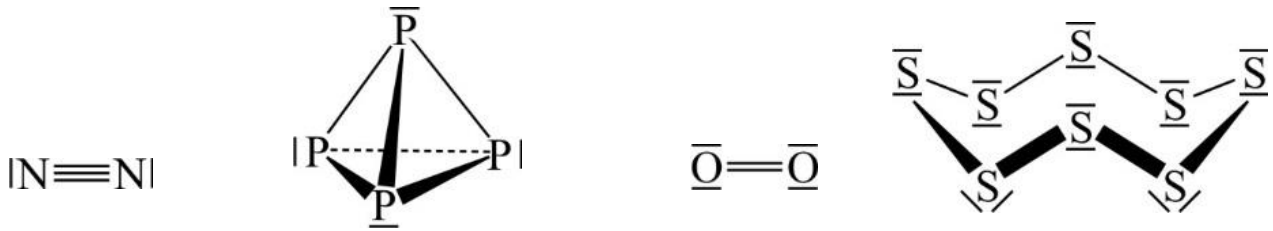

Obr. 1.29 Elektrónové štruktúrne vzorce N_2, P_4, O_2 a *cyklo*-S_8.